

Задорожна О. В.,
НТУУ “КПІ”, м. Київ

ХАРАКТЕРИСТИКИ КАЗКИ ЯК СВОЄРІДНОГО ЖАНРУ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті розглянуто провідні характеристики та особливості казки як специфічного жанру народної творчості, а також наведено основні принципи класифікації казок.

Ключові слова: казка, казковий дискурс, жанрові особливості, жанрова класифікація казок

В статье рассмотрено ведущие характеристики и особенности сказки как специфического жанра народного творчества, а также приведено основные принципы классификации сказок.

Ключевые слова: сказка, сказочный дискурс, жанровые особенности, жанровая классификация сказок

The main peculiarities and characteristics of a fairy-tale as a specific genre of folk art are being represented in the article. The main classification of fairy tales is given.

Key words: fairy-tale, fairy-tale discourse, genre features, genre classification of fairy-tales

Казка як своєрідний жанр народної творчості здавна посідав важливе місце у фольклорі всіх народів світу. Згадки про казку (як і її зразки) знаходимо в різноманітних писемних пам'ятках, що дійшли до нашого часу крізь віки і тисячоліття. Мабуть, жоден з видів народної творчості не відзначається таким багатством нашарувань, як казка. На ній позначився вплив різних історичних епох, починаючи від первісного суспільства і до наших днів. Усе це свідчить про важливе місце казок у культурно побутовій практиці людства уже на ранніх щаблях його історичного розвитку і про тісний зв'язок їх з життям народу.

Казка – вид художньої прози, що походить від народних переказів, відносно коротка розповідь про фантастичні події та персонажі. Вона – один з основних жанрів народної творчості, епічний, переважно прозаїчний твір чарівного, авантюрного чи побутового характеру усного походження з настановою на вигадку. В основі казки полягає захоплива розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні.

Казковий дискурс має чимало відмінного від суміжних з ним дискурсивних жанрів оповідального фольклору. Казковому дискурсу притаманна своєрідна внутрішня установка на вимисел. Якщо в легенді або, скажімо, переказі основним є підкреслення “достовірності” чи “імовірності” того, про що йдеться у творі, то казка завжди розповідає явну “вигадку”, яка цікава не сама по собі, а передусім своїм більш або менш прозорим натяком на якесь конкретне життєве явище, захоплює своєю алегоричністю, і завжди усвідомлюється як самим творцем казки, так і її виконавцем і слухачем.

Установка на вимисел в казці перебуває в органічному зв'язку з іншою не менш характерною ознакою – розважальністю, “Коли казку, слушно підкреслює російський фольклорист О. Никифоров, – розповідають не для розваги, а, наприклад, з метою дидактичною, навчальною, вона перетворюється в чисту легенду, навчання і при цьому набуває часто навіть нових особливостей побудови”. У сиву давнину форми усної поезії були ще слабо диференційовані, до того ж і сама народна творчість тоді досить щільно перепліталась з різноманітними побутовими та ідеологічними чинниками. Ймовірно, що й казка була у ті далекі від нас часи певною мірою зв'язана з міфами, з різними соціальними інститутами, ритуальними відправами, обрядами та всілякими забобонами, відзначалася своїми жанровими особливостями, функціональними рисами і в цілому була не такою, як вона відома нам нині.

Народи світу в своєму розвитку загалом пройшли більш або менш аналогічні історичні стадії. Це відбилося і на казці, про що свідчать однотипові у казковому епосі різних народів нашарування, глибока спорідненість, часом вражаюча подібність багатьох сюжетів, мотивів та образів, хоч безсумнівна при цьому й величезна, особливо у пізніші часи, роль культурного взаємообміну між народами.

Казка як характерна форма художньої розповіді за своєю природою здавна забезпечувала широкий простір для участі в процесі її творення та поширення індивідуального творчого начала. Імпровізаційний елемент у творах цього жанру завжди посідав досить важливе місце, хоч знаходив і не настільки широкий вияв, як, скажімо, в легенді, переказі або оповіді. У казці він більшою мірою, аніж в інших видах оповідальної творчості, стримувався різноманітними чинниками формального порядку (більш або менш усталеною фабулою, внутрішньою цілісністю сюжетів та мотивів, законами композиції, системою так званих “загальних місць” тощо), щоразу сполучався з певною (казковою) традицією. Казка відзначається “замкнутим часом” і завершеністю, співвідносними з досягненнями героєм мети і перемогою добра над злом.

Функціональна палітра казки надзвичайно розмаїта: її естетичні функції доповнюються і взаємопереплітаються з пізнавальними, морально-етичними, соціально-виховними, розважальними та ін. У казок народів світу багато спільного, що пояснюється подібністю культурно-історичних умов їх життя. Водночас казки відзначаються національними особливостями, відображають спосіб життя народу, його працю і побут, природні умови, а також індивідуальні риси виконавця-оповідача (казкаря). Тому казки, як правило, побутують у багатьох варіантах.

Тривалість розвитку, тісний зв'язок з конкретною суспільно-історичною й культурно-побутовою практикою широких верств трудового народу, змінність функцій, активні міжнародні взаємодії, різнохарактерність зв'язку народної оповідальної творчості з писемною традицією спричинились до появи у фольклорі народів світу казок найрізноманітніших форм і піджанрів (казок про тварин, фантастичних, пригодницьких, побутових казок – у тому числі сатиричних, гумористичних, – казок типу притч, байок та ін.). При цьому кожний із таких піджанрів народної оповідальної творчості відзначається своїми, притаманними лише їй особливостями побудови художнього образу, характерними прийомами типізації дійсності, засобами композиції тощо. Таким чином, природно постає питання про рамки й загальні особливості казки як специфічного жанру народної оповідальної творчості.

З погляду жанрових особливостей казка є досить характерним художнім твором. Завдяки своїй специфічній природі, своєрідній універсальності охоплення життєвих явищ казка як жанр за тривалий період свого розвитку помітно розрослася (причому – за різними ознаками та по багатьох лініях), давши початок відмінним між собою щодо жанрових ознак художнім різновидам, які, проте, ніколи остаточно не поривають із своєю природною жанрово-генетичною основою і фактично є органічною складовою частиною того широкого поняття, що звичайно у фольклористиці пов'язується з терміном “казка”. Як бачимо, казка виходить за межі традиційного для науки про народну творчість поняття жанру; скоріше це – окремих, специфічний масив, який об'єднує в собі різнохарактерний щодо художніх, композиційних та загалом жанрових особливостей матеріал. На це неодноразово вказувало багато дослідників різного часу. “Загальноприйнято, – слушно зауважував російський вчений В. Пропп, – вважати казку жанром. Між тим до жанру казок належать різноманітні за поетичною природою твори. За своєю структурою фантастичні казки – дещо цілком інше, ніж казки кумулятивні або казки про пошехонців”. Жанр “казка” – поняття більш широке, ніж піджанр, який виконує своє комунікативне завдання і має свою специфіку. Звідси зрозумілі й ті величезні труднощі, які щоразу постають перед дослідниками при класифікації зразків народної творчості, особливо казки. Адже систематизацію творів того або іншого жанру бажано й необхідно було б здійснювати за єдиним принципом, на основі певного критерію відбору та оцінки фольклорного матеріалу, з урахуванням якоїсь більш-менш постійної, визначальної жанрової ознаки, інакше класифікація фактично втрачає наукове значення. Тим часом народна творчість протягом багатовікової історії свого розвитку зазнала таких доконечних змін, такого ґрунтовного переосмислення, що відшукати якусь визначальну, головну рису певного жанру, характерну для всіх часів його розвитку та різноманітних умов конкретного побутування, фактично буває дуже важко, а то й неможливо. Ось чому, класифікуючи народну творчість, дослідники змушені вдаватися до різних критеріїв її добору та оцінки, що є найбільш доцільним і цілком виправданим на сучасному етапі розробки даної проблеми. В казці взаємодіють сформовані у різні історичні епохи різнохарактерні за своїми жанровими особливостями художні форми.

За змістом казки поділяються на кілька різновидів. Характерний цикл у казковому епосі всіх народів світу складають **казки про тварин** (так званий “звірний епос”). Це досить специфічний масив народної казки, з історичного погляду – її найдавніший шар. У порівнянні з іншими різновидами казкового жанру ці твори як за своєю образною системою, характером художнього вимислу, так і щодо тематики та ідейно-художніх рис відзначаються певними особливостями, що й дає підставу виділити їх в окрему, самостійну піджанрову групу. Незвичайними є вже самі генетичні витoki художніх образів, сюжетів та мотивів цих казок. Тут знайшов свій характерний вияв “ідеологічний синкретизм” первісної доби, своєрідно відбилися світоглядні основи художньої творчості людини стародавнього часу. Казки про тварин генетично найдавніші, зв'язані з тотемічними уявленнями. Головними їх героями виступають звірі. З часом казки втрачають міфологічний і магічний сенс і набувають повчально-виховного характеру. Один із різновидів казок про тварин – кумулятивні казки (твори для дітей, що розвивають логічне мислення, пам'ять, виховують моральні почуття тощо). **Фантастичні** казки первісно також мали магічне призначення, яке з часом утратилося; в них органічно поєднується міфічне, фантастичне і героїчне начала. Провідні мотиви: змієборство, добування і використання чудодійних предметів (цілюща вода, жар-птиця, меч-кладенець, шапка-невидимка, чоботи-самоходи) та ін. Герої фантастичних казок, як правило, наділені надзвичайною силою, здібностями, винахідливістю, які допомагають їм подолати усі випробування на шляху до мети.

У **побутових** казках переважають мотиви з повсякденного життя. Героями їх виступають бідний селянин, кмітливий наймит чи солдат, бурлака, вередлива жінка тощо. Часто у цих казках зустрічаються персоніфіковані образи – Доля, Щастя, Горе, Правда, Кривда. Казкові образи і мотиви широко використовуються у художній літературі, музиці, малярстві.

Найдавніші казки у всьому світі – **народні казки**. Їх особливістю є відсутність особи автора. Народні казки – витвір усього суспільства. Звичайно, що кожна казка в основі має розповідь, яку розповіла певна людина, але з того часу ця казка як правило переказується великою кількістю людей і досить сильно змінюється. Слід підкреслити, що народні казки систематично почали записувати порівняно пізно (коли даний жанр уже до певної міри почав “деградувати”), і, отже, вони стали відомі дослідникам не такими, якими були колись, а в значно зміненому вигляді, що дуже утруднює їх вивчення. Великі зміни відбуваються з появою письма і книжкою. У суспільстві на передній план виходить **авторська казка** – казка, створена одним чи декількома авторами, імена яких як правило відомі. В певному розумінні всі художні твори (художня література) є авторськими казками. В більш вузькому розумінні авторські казки – ті художні твори, які мають досить простий сюжет (призначені для дітей).

Сучасні літературні жанри фантастики і фентезі інколи також розглядають як казки. Серед відомих в усьому світі творів цих жанрів можна згадати: “Володар кілець” Дж. Р. Р. Толкієна, “Гаррі Поттер” Дж. К. Роулінг, “Пригоди Конана-кіммерійця” Р. Говарда та багато інших. В Україні, цей жанр представляє, наприклад, Г. Л. Олді, використовуючи в своїх творах сюжети казок (міфів) і легенд народів світу.

Отже, казки відомі з найдавніших часів у всіх народів світу. Споріднені з іншими фольклорно-епічними жанрами – сказаннями, сагами, легендами, переказами, епічними піснями, – казки не пов'язані безпосередньо з міфологічними уявленнями, а також історичними особами і подіями. Для них характерні традиційність структури і композиційних елементів (зачини, кінцівки та ін.), контрастне групування дійових осіб, відсутність розгорнутих описів природи і побуту. Сюжет казки багатоепізодний, з драматичним розвитком подій, зосередженням дії на героєві і щасливим закінченням. За своєю природою казка є досить характерним жанром фольклору; вона щільно примикає до інших різновидів народної оповідальної творчості, насамперед до легенди, переказу, оповіді, які, як відомо, особливо тісно пов'язані з конкретною історією, реальним життям і побутом їх творців. Художні образи казок, психологія характерів, ситуації, художні деталі казкового епосу в своїй основі завжди глибоко самобутні й історично конкретні, бо ж вони у специфічній художній формі відбивають життя, погляди, смаки та сподівання певного народу у певний час його історії.

Література:

1. Березовський І. Українські народні казки про тварин / Березовський І. // Казки про тварин. – К. : Наук, думка, 1979. – С. 9-44.
2. Бока О. В. Комунікативно-когнітивна спрямованість казкового дискурсу / Бока О. В. // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2006. – № 3(87). – С. 151-156.
3. Никифоров А. И. Жанры русской сказки / Никифоров А. И. // Сказка и сказочник : Сб. статей / Науч. ред. А. С. Архипова. – М. : ОГИ, 2008. – С. 70-104.
4. Яблуновська Г. В. Основи теорії літератури / Яблуновська Г. В. – Миколаїв, 2009. – 143 с.